

HAGELKRUIS MET MIJTER

Ad Otten

Hagelkruisen worden in volkskundige woordenboeken en encyclopedieën steevast omschreven als kruisen geplaatst op kruispunten van landwegen tot afwering van hagel en tot bescherming van de oogst. In de hele provincie Noord-Brabant is slechts één exemplaar van die oude volkscultuur bewaard gebleven terwijl we uit de eigen regio weten dat toch bijna elke plaats in het verleden zo'n hagelkruis heeft bezeten. Dat ene bewaard gebleven kruis staat in het open veld te Aarle-Rixtel. Dát het bewaard gebleven is lijkt op de allereerste plaats te moeten worden toegeschreven aan het feit dat dit kruis werd vervaardigd van bijzonder duurzaam materiaal. In 1799 schreef Dominee Hanewinkel in diens (tweede) reisbeschrijving door de Meierij over het (Aarlese) *'Kruis van blaauwen Zerk, het Hagelkruis genoemd; het zou deezen naam draagen, omdat het door eene wonderdaadige kracht, hagel, donder, enz. van de Graanvelden afweert, en dezelve dus beschermt en beveiligt'*.

Door dit in onze provincie enig overgebleven hagelkruis wordt maar al te gemakkelijk aangenomen dat de elders verdwenen hagelkruisen van dezelfde makelij zijn geweest, maar dat is zeker niet het geval. Uit de provincie Limburg kennen we gesmede en ook houten hagelkruisen. Volgens Knippenberg stonden in Oost-Gelderland in 1985 nog vijf ijzeren kruisen die allen leken op oude torenkruisen. Uit de Gelderse plaatsen Zeddam en Kilder waren verder hagelkruisen bekend, geplaatst in het veld op hoge masten met dwarslatten en een houten haan in top.¹ In het Land van Kleef (bij Leukum) moet men een dergelijke hoge houten mast met bovenin een gesmeed kruis en daarop een windhaan (met het jaartal 1913) nog steeds aan kunnen treffen. De gebroeders Van Heugten inventariseerden in dit "Land van Kleef" in 1990 in totaal nog zeventien bestaande hagelkruisen.

Zeven daarvan waren bevestigd op een hoge staak, zeven waren lage kruisen allen zonder haan, en in de omgeving van Xanten vonden zij ten slotte nog een drietal (relatief) hoge stenen hagelkruisen. Als curiosum signaleerden zij bovendien uit die streek een afbeelding van 'een hagelkruis op een staak compleet met haan' in het oude Gemeindewappen van de reeds lang opgeheven Gemeinde Heeren-Herken (in de buurt van Emmerik).² Dat de in het "Land van Kleef" op misschien een enkele uitzondering na vermelde hagelkruisen, in de verste verte niet kunnen wedijveren met de ouderdom van het Aarlese hagelkruis hoeft niemand te verwonderen. Het gebruikte materiaal en de makelij is er gewoon niet naar. Dat wil overigens niet zeggen dat de oorsprong van deze hagelkruisen niet tot dezelfde vroege tijden opklimt.

Behalve uit Aarle-Rixtel weten we uit de eigen regio met zekerheid van het vroegere bestaan van hagelkruisen in Gemert, Bakel (op Benthem), Deurne (in het Hellegat), Erp, Lieshout, Lierop, Vlierden, Nistelrode, Breugel en Gerwen. Wiro van Heugten uit Deurne, die mij deze opsomming gaf, wist bovendien te vertellen dat hij, naar hij veronderstelde bij Frenken in diens 'Memoriaal der parochies Nuenen, Gerwen en Nederwetten', had gelezen dat het Gerwense hagelkruis was gemaakt van hout. En jawel hoor Frenken citeerde uit de kerkrekeningen van Gerwen over het jaar 1632-1633: *"Item uitgegeven voor het haegelkruys te maecken van hun selfs hout, betaelt aen Jacop Jansen voor 't maecken 3 gulden"*. Van de andere genoemde plaatsen blijkt ook uit andere bronnen vaak niet meer bekend dan de blote vermelding van hun bestaan. Alleen Knippenberg noemt nog stenen hagelkruisen uit Tilburg en Cuyk.

De oudste vermelding die ik in de literatuur heb aangetroffen is die van een hagelkruis te Schadewijk bij Oss uit 1397.³ Aangenomen mag worden dat menig hagelkruis in de loop van haar bestaan zal zijn vernieuwd of opgeknaapt. Het Aarlese kruis zal daar geen of in ieder geval veel minder behoefte aan hebben gehad. Voor wat betreft haar precieze ouderdom het volgende: Tot voor kort werd veelal nog volstaan met te vermelden dat het kruis - met de fraai daarop uitgehouwen Christusfiguur - uit de zestiende eeuw zou dateren. Knippenberg hield het in 1985 op de dertiende of veertiende eeuw. En dat zou best eens kunnen kloppen. Want Jean Coenen brengt in diens in 1992 gepubliceerde boek "Van Ricstelle tot Aarle-Rixtel"

een pachtakte te berde uit 1419 waarin de Duitsordens Commanderie Gemert een Aarles stuk land verpacht dat werd aangeduid als zijnde gelegen "aen dat Haghelcruijs".⁴ Uitgesloten is het natuurlijk niet dat het Aarlese kruis nog een voorloper heeft gehad van minder duurzaam materiaal. Maar laten we het toch maar houden op de visie van Knippenberg: Het Aarlese hagelkruis is dertiende of veertiende eeuws.

Dat de oprichting van hagelkruisen in elk geval teruggaat tot de middeleeuwen is intussen evident. En dat ook de Commanderie Gemert in de eigen heerlijkheid toen een hagelkruis bezat blijkt uit een oorkonde van 14 februari 1409. De Commandeur van Gemert verpachtte toen een stuk land in Gemert dat was "ghelegen opp die Aude Straete aen dat Haghelcruijs".⁵

De lokatie van Gemerts hagelkruis

De oudste vermelding van het hagelkruis in Gemert is die uit de bovenvermelde akte van 1409. De laatste vermeldingen van dit hagelkruis dateren uit het midden van de zestiende eeuw. Het hagelkruis stond aan de Oudestraat, welke straat aan weerszijden, vanaf de hoeve Keizersbosch tot het gehucht Boekent, tot in het begin van de twintigste eeuw geheel onbebouwd is gebleven. Het Gemertse hagelkruis stond dus ook midden in de akkers. Om de preciese lokatie vast te kunnen stellen zijn een relatief groot aantal archiefstukken waarin het hagelkruis of daaraan belendende percelen met een eigennaam zijn genoemd, uitgebreid onderzocht en vergeleken met gegevens die gedestilleerd konden worden uit het in 1717 aangelegde Gemertse Landboek en haar uit 1832 daterende opvolger, het kadaster.⁶ Het blijkt telkens weer een hele onderneming om een middeleeuwse situatie 'in het open veld' exact te reconstrueren. Het is ondoenlijk de exact gevolgde weg te beschrijven, maar de lezer moge verzekerd zijn van het feit dat die vele tientallen uren zoeken naar bronnen heeft gevegd waarna er samen met Jan Timmers vervolgens nog heel wat avonden "puzzelen" zijn gepasseerd. De meest complicerende factor betrof het feit dat meerdere percelen in al die akten bleken te zijn aangeduid als zijnde gelegen 'aan', 'bij' of 'omtrent' het kennelijk nogal in het oog springende Gemertse hagelkruis. Allereerst was het zaak de verschillende akten te groeperen naar een perceel dat mogelijk werd aangeduid. Na steeds maar weer schuiven en schuiven

zaten we opeens op het goede spoor. Hierna volgen de hoofdlijnen die uiteindelijk tot de reconstructie leidden die is afgebeeld:

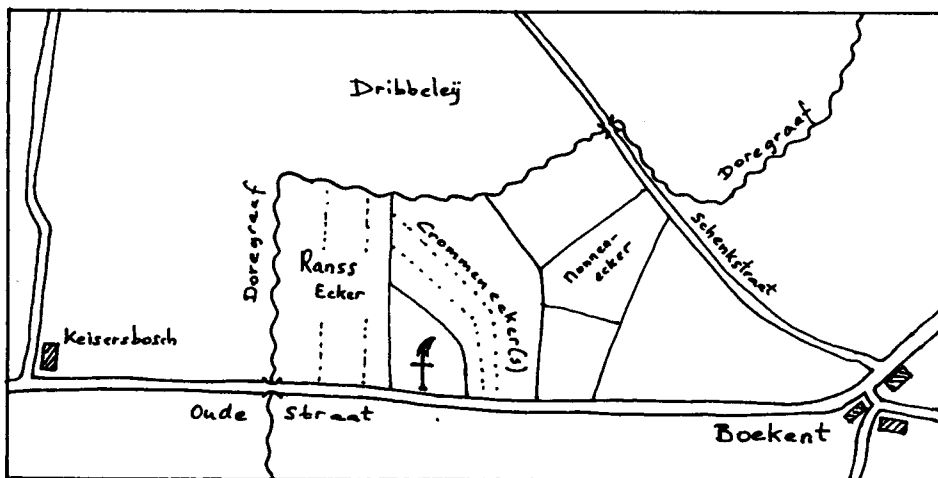
In de akte van 1409 is sprake van *"enen eckerlands gheheiten Heren Wautgheren Stucke"* ter grootte van circa *"vier lopensaets"* (dat is 60 à 70 aren), welke akker was *"ghelegghen op die Aude Straete aen dat Haghelcruijs, metten eenre sijde neven den wech, dander sijde neven Rants ecker ende metten derde sijde neven Katherinen erve"*. Deze omschrijving maakt al meteen duidelijk dat de 'aan het hagelkruis' gelegen akker een driehoekig perceel was. Het gegeven dat een van de zijden van dat perceel werd gevormd door de Oudestraat zelf, is uiteraard heel belangrijk. Afgaande op het kadasterplan van 1832 (sectie E) komt er eigenlijk maar één perceel in aanmerking, dat wil zeggen het perceel dat ontstaat na samenvoeging van twee percelen (E17 + E18) die tesamen een oppervlakte beslaan van 61,5 aren. Vergelijking met het Landboek uit 1717 leert dat deze percelen toen nog een eenheid vormden en dat de landmeter destijds de oppervlakte bepaalde op 3 lopense en 43 roeden (dat is 62,75 aren).⁷

Bedoeld perceel blijkt exact halverwege de Oudestraat gelegen. Komende vanuit Gemert een eindweegs voorbij de duiker over d'n Doregraaf, aan de linkerkant van de weg, waar nu de panden met de huisnummers 60 tot en met 70 staan: daar moet in de middeleeuwen het Gemertse hagelkruis hebben gestaan. Alle schepenakten waarin het hagelkruis wordt genoemd zijn met deze reconstructie in overeenstemming te brengen.

Maar de reconstructie leverde nog meer op:

Zoals men op de plattegrond kan zien was de akker aan het Hagelkruis niet echt een driehoekig perceel, maar een perceel dat aan de zuidkant werd begrensd door een erg 'krom' perceel, dat, hoe kan het ook anders in talloze Gemertse schepenakten bleek te worden aangeduid met *"de Crommenakker aan de Oudestraat"*. Op het kadasterminuutplan van 1832 zien we deze Crommenakker intussen opgedeeld in vier kromme akkers.

Een ander toponiem waarvan de lokatie is komen vast te staan is de zogeheten *"Rants-ecker"*. Dit was één van de belendende percelen van de akker aan het hagelkruis die al werd genoemd in de oorkonde van 1409. In het Landboek van 1717 blijkt deze Rants-ecker al opgesplitst in zes percelen. Oorspronkelijk moet de akker eigendom zijn geweest van de autochtone Heren van Gemert en zoals men op de plattegrond kan zien lag deze akker ingeklemd tussen *"de akker aan het Hagelkruis"* en de nu nog bestaande, zij

Reconstructie van de situatie "ontrent het haghelcruijs" in de zestiende eeuw. De akker 'aan het hagelkruis', later gemeenlijk genaamd 'de Sinterklaasstock' is aangegeven door een 'kruis met mijter'.

het voor een deel overwelfde en onder de Oudestraat doorstromende waterlaat "Doregraaf".

Hagelkruis vervangen door Sinterklaasstock

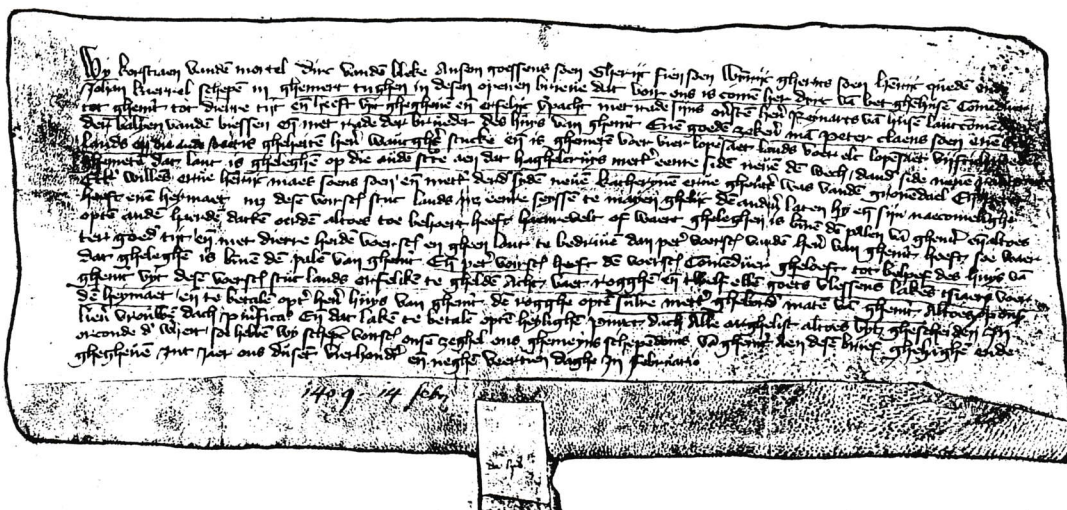
Met alle voorgaand gepuzzel werd nog een ander raadsel opgelost. Tientallen jaren geleden werd al eens signaleerd dat 'ons' Gemert - 'dorp van keskes' - in het verleden nog een aantal heiligehuiskes meer moet hebben geteld. Voor één daarvan werd verwezen naar de in oude archiefstukken aangetroffen benaming van "de Sinterclaesstock aan de Oudestraat". Welnu, alles wijst er op dat dit 'keske van Sinterklaas' indertijd moet zijn opgericht op de plaats waar tot medio zestiende eeuw het hagelkruis stond en het lijkt er zelfs op dat deze nieuwe (offer)'stock' het oude hagelkruis indertijd heeft vervangen.

De oudst bekende vermelding van de Sinterclaesstock dateert uit 1540. In dat jaar verkoopt zekere Engelke, weduwe van Claes Marceliszn Hasen, een

haar jaarlijks toekomende erfcijns uit de Rants-ecker alsmede een gedeelte van die akker zelf, die wordt aangeduid als zijnde gelegen "ontrent Sinterclaesstock".⁸ In een schepenakte uit 1546 werd voorts opgetekend "een ecker ontrent Sinterclaesstock genoemd den Crommenecker".⁹ Nog in 1537 en in 1538 worden beide percelen omstandig aangeduid als zijnde gelegen "bijt Hagelcruijs".¹⁰ Vanaf 1540 is in ieder geval de Sinterclaesstock en niet meer het hagelkruis de meest in het oog springende lokatie aan de Oudestraat. Het hagelkruis is tot dusver na 1538 nog slechts één enkele keer in een archiefstuk aangetroffen en het is best mogelijk dat dat een verschrijving of een teruggrijpen op een vroegere situatie betreft. Wie zal het zeggen?¹¹

De Sinterclaesstock aan de Oudestraat daarentegen is vanaf 1540 alleen al in de schepenprotokollen zoveel malen aangetroffen, dat er vanaf genoemd jaar complete lijsten lijken te kunnen worden opgesteld van alle elkaar opvolgende eigenaren van akkers aan of bij "St. Nicolaesstock". Hoogst opmerkelijk is daarbij het gegeven dat bovenaan die lijst de naam prijkt van de weduwe van ene Claes, namelijk die van Claes Marseliszoon Hasen, een man die een vooraanstaand ingezetene van de heerlijkheid Gemert moet zijn geweest. Want was ene Jan Marselis Hasen, omstreeks 1550 d'n herbergier en brouwer "In den Ridder Sint Joris" op de Merckt, niet diens broer?

De meest intrigerende vraag blijft echter wat Claes Hasen (of diens nageslacht) uitstaande heeft gehad met de oprichting van de Sinterclaesstock. Hoe het ook zij: 'Zijn' keske van Sinterklaas houdt meer dan anderhalve eeuw het leven in Gemert. De laatst aangetroffen vermeldingen van "Sint Nicolaesstock" dateren uit 1694 en 1697. In 1694 wordt nog geschreven van "een stuck landt gemeendelick genaemt Aen St. Nicolaesstock, groot 3 lopense ende 43 roeden", terwijl in 1697 geschreven wordt van "een stuck teullandt 3 lopense ende 43 roeden gemeendelick genaamt St. Nicolaesstock op de Oudestraat" alsof men daarmee nog slechts de herinnering aan het dan reeds verdwenen 'keske' levendig houdt.¹² Wanneer men let op de aangegeven oppervlakte van bedoeld perceel dan moge het duidelijk zijn dat hiermede hetzelfde perceel bedoeld moet zijn als datgene dat vóór 1540 werd aangeduid als "de akker aan het hagelcruijs", dezelfde akker dus die eerder al vereenzelvigd kon worden met het perceelnummer 1525 in het Landboek van Gemert uit 1717 en later als de percelen E17+E18 op het kadastrale minuutplan van 1832.

dat lant is gheleghen op die aude strate aen dat haghelcruys

De oorkonde van 14 februari 1409 waarin de oudste vermelding van het Gemertse hagelkruis werd aangetroffen. Uit de zesde regel is gelicht de tekst: "dat lant is gheleghen op die aude strate aen dat haghelcruys".

Volksgebruiken rond het hagelkruis

Dominee Hanewinkel schreef in 1799 over de wonderdadige kracht die aan een hagelkruis werd toegeschreven. Dat blijft nog op diverse plaatsen in ons land het geval tot in 'onze' tijd. Immers: Oosthoek's Encyclopedie uit 1950 schrijft over het volksgebruik, dat bij de Gelderse hagelkruisen de armen in het voorjaar (nog) samen komen om de zegen af te smeken over de veldvruchten, waarop dan een broodbedeling volgt als een soort van offergave. Te Zeddam gebeurt dit, zo werd geschreven, op de derde zondag in mei, te Wehl op Hemelvaartsdag en te Kilder op Eerste Pinksterdag. Oosthoek schrijft dat "over de gehele aarde in vóór-christelijke tijd het gebruik bestond, dat de bewoners van eenzelfde streek in de voorzomer, als het jonge koren te velde stond en het meest aan de hagel was blootgesteld, een

'omwegang' hielden om een goede oogst af te bidden."

Zo ver had Oosthoek daarvoor echter niet terug hoeven gaan, want tot in de jaren zestig werd bijvoorbeeld ook in Gemert nog tijdens de drie zogeheten kruisdagen vanuit de kerk het veld in getrokken. De priester met het kruis voorop en daarachter de gelovigen luid biddend 'voor de vruchten der aarde'. En dat gebeurde bij mijn weten in alle plattelandsgemeenten in de regio. Geen wonder ook want nam het Vaticaan niet nog in 1928 in het *Rituale Romanum* een afzonderlijke zegening op "*voor kruisen op akkers, in wijngaarden enz. op het feest van Kruisvinding of de dichtstbijzijnde zondag*"? Bij deze kruiswijding werd gevraagd om de zegen van God, "*opdat hagelbuien en stormvlagen van deze plaatsen mogen afgeweerd worden, dat de vruchten tot rijpheid mogen komen en mogen worden binnengehaald*".¹³

In het "Beknopt Kerkelijk Handwoordenboek", uitgegeven en gedrukt door Bijvoet-Mutsaerts & Zoon te Tilburg in 1910, lees ik onder Kruisdagen: "Aldus genoemd naar de processie met het h. Kruis, welke op vele plaatsen gehouden wordt; de kruisdagen zijn: Maan-, Dins-, en Woensdag voor 'sHeeren Hemelvaart. Zij zijn een tijd van smeeking (rogationes; door den h. Mamertus ingesteld in het jaar 470), ter verkrijging van de vruchtbaarheid der aarde en den voorspoed der bewoners."

In het Land van Kleef trok men in het verleden op de Kruisdagen ook daadwerkelijk in processie naar het plaatselijke hagelkruis, waar de priester dan een korte toespraak hield. Op een enkele plaats vond dit in 1990 nog steeds plaats, terwijl in de Gelderse landstreek Liemers hieraan in de jaren zestig een einde schijnt gekomen.¹⁴

In Limburg zouden processies naar de hagelkruisen gehouden zijn voorafgaand aan de feestdagen van de zogenaamde ijsheiligen (Mamertus, Pancratius, Servatius en Bonifatius, 11 tot 14 mei). De kruisdagen, die voorafgaan aan Hemelvaartsdag, liggen ook niet ver verwijderd van de ijsheiligen en ze kunnen bovendien elkaar overlappen. Het feest van de Hemelvaart van Christus wordt immers gevierd veertig dagen na het Paasfeest en die ligt niet vast. De Paasdatum valt samen met de eerste volle maan in de lente. Dit is tussen 22 maart en 25 april. De kruisdagen vallen bijgevolg tussen 28 april en 3 juni. De ijsheiligen liggen daar midden tussenin.

Om te laten zien dat het hagelkruis ook in onze regio met de kruisdagen werd 'aangedaan' daarvoor kunnen we een prachtig citaat ontleen aan Jean

Coenen's geschiedschrijving "Van Ricstelle tot Aarle-Rixtel". Bij de verkoop van een huis bleek het pand belast met twee gulden die moesten worden besteed "tot uitreijckinge van schoonbroot aende armen tot Arlen op de lesten cruijsdach ontrent het Hagelcruis". Knippenberg meldde dat uitdeling van brood aan de armen ook plaats vond bij het hagelkruis te Erp in 1455, bij dat van Nistelrode in 1466, en voorts in 1611 te Eekeren bij Antwerpen (het enige bewaard gebleven hagelkruis van Vlaanderen). Onvermeld mag hier ook niet blijven de 'Hagelfeier' en uitdelingen als 'Hagelspende' in Duitse gebieden.¹⁵

Knippenberg attendeerde voorts op de verzorging en het onderhoud van het hagelkruis door de buurtschap of door een particulier gezin. Ergens schijnt hij een schildje tegengekomen met het gebedje: "Van Hagelslag en donderweer, verlos ons Heer". En ook de 'offerstokken' bij menig hagelkruis waren hem niet ontgaan: *"Naast het gebed was een aalmoes ook gunstig om de zegen over het opgroeiend graan te verkrijgen"*.

Onwillekeurig gaan de gedachten vervolgens naar het Gemertse hagelkruis dat omstreeks 1540 curieus genoeg plaats gemaakt schijnt te hebben voor de Sinterclaesstock. Ook een offerstok? Zou Sinterklaas, alom bekend als vrijgevig man, op de Gemertse Oudestraat ook aan broodbedeling hebben gedaan? Brood, dat hem werd aangereikt door de 'rijke' ingezetenen met de achterliggende gedachte van 'het geschenk brengt geschenken voort' en in dit geval dan de vruchtbaarheid van de akkers? Sinterklaas is altijd overal van pas gekomen, hij was immers de allemansvriend bij uitstek. En werd hij niet aangeroepen ook om storm en hagel af te weren? Het verhaal van Nicolaas die het graan vermenigvuldigde is in ieder geval in meerdere versies bekend en behoort tot de oudste Sint-Nicolaaslegenden.¹⁶

In de Gemertse 'Sinterclaesstock' lijkt een uniek maar in velerlei opzicht goed alternatief geboden voor een hagelkruis.

Oorsprong van hagelkruisen?

In het voorgaande werd de heilige Mamertus (de eerste van de zogeheten 'ijsheiligen') opgevoerd, als de persoon die rond 470 in Frankrijk de processie op de Kruisdagen ingevoerd moet hebben. Met het kruis werd toen dus al bescherming afgesmeekt tegen natuurrampen, waarbij alle hoop

werd gesteld op 'de Heer van wind en weer'. Hagelkruisen, waarvan de oudste gegevens zoals uit het vorengaande kan worden opgemaakt, pas bekend zijn uit de veertiende eeuw, zijn op meerdere plaatsen verklaard als gekerstende vormen van oorspronkelijk heidense gebruiken. Er wordt dan onder meer gewezen op het oud-Germaans runeteken voor H, 'hagall' (=hagel). Aan rune-letters werd eeuwenlang een sacrale betekenis toegekend. Karel de Grote vaardigde strenge straffen uit tegen het gebruik van runetekens en in een van zijn capitularia uit 789 verbood hij dat de mensen 'beschreven papieren aan stokken zouden hangen om hagel te verdrijven'. Doelde hij hiermee op de heidense hagelkruisen? Voorlopers van 'onze' christelijke hagelkruisen? Met Knippenberg ben ik van mening dat er tussen Karel de Grote en het aantoonbaar voorkomen van hagelkruisen in onze regio een (nog) te groot zwart gat zit om daarover verder iets zinnigs te kunnen zeggen.¹⁷

TOT SLOT EEN NOTA BENE

Wist u dat er plannen bestaan om in het kader van de in 1996 geplande viering van het 200-jarig bestaan van de provincie Noord-Brabant door restauratie of anderszins 'van een klein lokaal object van cultuur-historische waarde', in elke gemeente het jubileum van de provincie wat extra glans te geven. En wist u dat een Gemertse Brabant 200 - Commissie het plan heeft gelanceerd om op Boekent opnieuw een hagelkruis te planten. Op Boekent omdat er op de oorspronkelijke plek aan de Oudestraat geen ruimte meer is, omdat de akkers aan de Oudestraat tot aan de Doregraaf toe tot het gehucht Boekent werden gerekend, en omdat de gehuchtkern 'Boekent' een geëigende plaatse daartoe biedt.

NOTEN

1. W.H.Th.Knippenberg, *Devotionalia* dl.2, Eindhoven 1985, p.32-35; Oosthoek's Encyclopedie, 4e dr. 1950; 'hagelkruis'.
2. Wim en Wiro van Heugten, *Land van Kleef*, 1990, p. 55-56; 139.
3. C.A. Kuysten, *Dood, Dolech, Kruis, Hagelkruis, Paap*, In: *Nomina Geographica*

- Neerlandica, Jrg. 14, 1954, p.178-182. Kuysten noemt behalve het hagelkruis bij Oss (1397), vermeldingen van die te Deurne (1444), Maarheeze (1590), Lierop (1678) en Cuijk (1870); Knippenberg (a.w., p.34) inventariseerde uit archiefgegevens 18 hagelkruisen in Noord-Brabant; van Erp en Nistelrode noemde hij jaren van vermelding uit resp. 1455 en 1466.
4. J. Coenen, Van Ricstelle tot Aarle-Rixtel, 1992, p.60; Vgl. Knippenberg, a.w., p.35.
 5. Rijksarchief (RA) Den Bosch - Kommanderije Archief Gemert Inventarisnummer 795.
 6. RA Den Bosch - Rechterl. Archief Gemert R96 f.48; R99 f.117 en f.123; R104 22.3.1537, 18.9.1537, 8.1.1538; Gemeentearchief Gemert 1407-1794 (GAG) invnr. 415 (Landboek); idem - Kadaster Oorspronkelijk Aanwijzende Tafels (sectie E) Minuutplan Sectie E blad 1 (in kopie en/of microfiche ook aanwezig in de Heemkamer).
 7. GAG invnr. 415 (Landboek - perceelnr. 1525)
 8. RA Den Bosch - Rechterlijk Archief Gemert R104 d.d. 30.6.1540.
 9. RA Den Bosch - Rechterlijk Archief Gemert R105 d.d. 7.9.1546.
 10. RA Den Bosch - Rechterlijk Archief Gemert R104 d.d. 18.9.1537 en d.d. 8.1.1538.
 11. Deze vermelding van 'hagelkruis' komt voor in schepenaakte Gemert R109 dd 1.2.1570 waar melding wordt gemaakt van het verhuren van "een ecker aent Haghelcruis neven den Ranssecker"
 12. RA Den Bosch - Rechterlijk Archief Gemert R123 dd 5.3.1694 en R124 f.48 e.v. (dd 26.9.1697); De Sinterclaesstock wordt voorts genoemd in de schepenaakten R106 f.59; R108 1.2.1566; R111 f.256, f.271v; R112 f.13-14; R120 6.3.1673; R121 16.2.1677; R122 6.9.1687;
 13. Knippenberg, a.w., p.32.
 14. Wim en Wiro van Heugten, Land van Kleef, 1990, p.56.
 15. J. Coenen, Van Ricstelle tot Aarle-Rixtel, 1992, p.58-60; Knippenberg, a.w., p.34.
 16. Martin Ebon, Sint-Nicolaas - Leven en Legende (vertaald uit het Engels), Heureka - Nieuwkoop, 1977, p. 53-55.
 17. Vgl. Knippenberg, a.w., p.33-35.